

Specifičnosti demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socio-ekonomske implikacije

Alica Wertheimer-Baletić
HAZU, Zagreb

Izvorni znanstveni rad
UDK: 314(497.5)
Primljeno: listopad 1996.

U ovom su radu analizirane sličnosti i specifičnosti demografskih promjena i procesa u Hrvatskoj i zapadnoeuropskim zemljama. Razmatrane su također socio-ekonomske implikacije promjena u dobnoj strukturi stanovništva i nastalih odnosa između bitnih funkcionalnih dobnih grupa za budući socio-ekonomski razvoj Hrvatske.

U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, tj. između prvog tzv. kratkog popisa stanovništva 1948. godine i posljednjeg 1991. godine, u Hrvatskoj je došlo do ubrzanja procesa demografske tranzicije (procesu demografskog prijelaza), i to u tijeku podetape kasne tranzicije u razvoju stanovništva. Hrvatska se naime nakon poratnog kompenzacijskog razdoblja, tj. u drugoj polovici 1950-ih godina, koje općenito obilježava povećanje nataliteta kao nadoknada za smanjeni natalitet u razdoblju Drugog svjetskog rata, našla s obzirom na brojčanu razinu stope nataliteta i mortaliteta u kasnoj tranziciji- stope podetapi.

U 1950. godini u Hrvatskoj je u okviru kompenzacijskog razdoblja nakon rata zabilježena najveća stopa nataliteta, koja je iznosila 24,8 na 1.000 stanovnika. Ona je nakon 1950. postupno padala, ali je sve do 1957. bila iznad razine od 20 promila. Tek je nakon 1957. godine definitivno snižena ispod te razine, što je prema demografsko-statističkim kriterijima periodizacije razvoja stanovništva u teoriji demografske tranzicije označilo nastupanje kasne tranzicijske podetape u razvoju stanovništva Hrvatske.

1. Ubrzanje demografskih promjena u Hrvatskoj u području prirodnoga kretanja stanovništva i promjena dobne strukture u podetapi kasne tranzicije, dakle nakon 1957. godine, bilo je bitno određeno tranzicijom, tj. smanjivanjem nataliteta/fertiliteta (općeg i specifičnog po dobi). Ono je uz istovremeno sporo

smanjivanje, a zatim stagnaciju, pa blago povećanje općeg mortaliteta, zbog ubrzanja procesa starenja stanovništva (izraženog preko povećanja udjela staračkog u ukupnom stanovništvu), rezultiralo značajnim smanjivanjem stope prirodnog prirasta stanovništva. Ta se stopa tijekom 1980-ih godina ubrzano približila nultoj razini: u 1980. godini iznosila je 4,0 na 1.000 stanovnika, a u 1990. smanjila se gotovo šest puta i iznosila svega 0,7 promila. Istovremeno je opća stopa nataliteta smanjena s 14,9 promila na 11,7 promila, a opća stopa mortaliteta neznatno je porasla (s 10,9 promila na 11,0 promila).

U 1991. i sljedećim godinama (1991-1995), na razini cijele Hrvatske, prvi je put u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata zabilježeno više umrlih žitelja nego živorođenih. U petogodištu 1991-1995, prema tome, nastupio je u nas proces prirodnog smanjenja stanovništva/prirodne depopulacije, koji je, uz ostale otprije djelujuće čimbenike niskog i opadajućeg nataliteta i starenja stanovništva, izravno uvjetovala ratna agresija na Hrvatsku u 1991/1992. godini. Negativna stopa prirodnog prirasta odnosno stopa prirodnog smanjenja stanovništva zabilježena je u svim godinama od 1991. do 1995, s tim da je u 1992. godini, kada je iznosila -1,2 promila (tj. kada je zabilježeno 4.830 više umrlih nego rođenih), bila relativno najveća. Od 1992. do 1995. godine stopa prirodnog smanjenja stanovništva se smanjila i postupno tendira prema nultoj razini, ali je još uvijek

zadržala negativan predznak.¹ Između 1991. i 1994. godine u Hrvatskoj je broj umrlih iznosio ukupno 206.960, a broj živorođenih ukupno 196.378, što znači da je u tom razdoblju zabilježeno 10.582 više umrlih osoba nego živorođene djece.

U takvoj situaciji u području prirodne mijene žiteljstva došlo je u navedenim godinama (1991-1995) i do povećanja emigracijske sastavnice u ukupnoj demografskoj bilanci Hrvatske. To je neposredni odraz ratnih događaja i gospodarske te socijalno-psihološke nesigurnosti koju sa sobom nosi ratno stanje, naročito u području zapošljavanja i migracije, stvarajući njene specifične oblike (prisilna migracija i izbjeglice). Imajući na umu navedene promjene u prirodnoj i migracijskoj sastavnici ukupnog kretanja stanovništva, uz ostale uvjete i čimbenike, Hrvatska će vjerojatno već krajem 1990-ih godina zabilježiti daljnje smanjenje ukupnog broja žitelja u odnosu na stanje iz popisa 1991. i u odnosu na procjenu stanja u 1993. godini.²

2. Demografski trendovi u Hrvatskoj u prirodnom kretanju stanovništva, odnosno u kretanju vitalnih stopa (nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta/smanjenja) i u promjenama dobne strukture, a napose u ubrzanom starenju populacije, slični su trendovima u tim veličinama u mnogim zemljama Zapadne Europe (Austrija, Njemačka, Italija, Švicarska, Norveška, Švedska i druge). To je osobito izraženo ako se usporede brojčane razine navedenih vitalnih stopa kao i udjel/postotak starog u ukupnom stanovništvu Hrvatske i u ukupnom stanovništvu navedenih zemalja (Council of Europe, 1994; Eurostat, 1995).

Empirijska istraživanja demografske povijesti pojedinih zemalja pokazuju da je opadajuće kretanje i niska brojčana razina vitalnih stopa općenito karakteristična za zemlje koje je zahvatio proces modernizacije društva i njegovi parcijalni, međusobno povezani procesi - industrijalizacija, urbanizacija, širenje obrazovanja i širenje zdravstvene zaštite, koje naročito djeluje na smanjenje mortaliteta dojen-

čadi i male djece i na primjenu sredstava kontracepcije.

Ali valja upozoriti da se iza slične brojčane razine stopa nataliteta/fertiliteta i prirodnog prirasta, stopa reprodukcije (bruto i neto stopa reprodukcije, stope totalnog fertiliteta, opće stope fertiliteta i drugih) i udjela staračkog u ukupnom stanovništvu u Hrvatskoj i u mnogim zapadnoeuropskim zemljama krije različita razina gospodarskog razvoja kao i različiti životni uvjeti. To znači da ekonomske i socio-psihološke odrednice brojčane razine tih stopa u tim zemljama također nisu istovjetne.

Zemlje Zapadne Europe proizivjele su proces modernizacije društva, uključivši njegove navedene parcijalne, sastavne procese, znatno ranije nego Hrvatska. Stoga je u tim zemljama sadašnja posttranzicijska etapa u razvoju njihova stanovništva, koju obilježava niska brojčana razina stope nataliteta (ispod 14 promila), kao i drugih vitalnih stopa i stopa reprodukcije, rezultanta postojanja visoke razine ekonomskog razvoja, razvijene strukture privrede i razvijene ekonomsko-socijalne strukture stanovništva karakteristične za posttranzicijsko društvo sa svim njegovim bitnim obilježjima i društvenim normama života. Zapadnoeuropske zemlje u njihovom demografskom razvoju općenito obilježavaju: (1) niska, gotovo nulta (a ponegdje i negativna) brojčana vrijednost stope prirodnog prirasta i stope totalnog fertiliteta (koja je znatno ispod "kritične razine" koja se zahtijeva za generacijsko obnavljanje stanovništva, tj. ispod razine od 2,1 prosječnog broja djece po jednoj ženi u fertilnoj dobi života);⁴ (2) vrlo niska stopa mortaliteta dojenčadi, ispod brojčane razine od 10 umrle dojenčadi na 1.000 živorođenih, koja je reprezentativni pokazatelj opće razine životnog standarda, a napose razvijenosti zdravstvene zaštite u području zdravlja majke i djeteta; (3) nizak vitalni indeks blizak brojčanoj vrijednosti od 100,0, što znači da se radi o visokoj "ekonomičnosti" reprodukcije stanovništva postignute zbog vrlo niskog, na tzv. endogene (unutrašnje) čimbenike svedenog ukupnog

¹ U 1994. godini ta je stopa iznosila -0,2 primila, a u 1995. (procijenjeno) oko -0,1 promila.

² Već je između 1991. i 1993. ukupan broj stanovnika smanjen s 4.789 tisuća na 4.779 tisuća (tj. za oko 10 tisuća ili -0,2%).

³ U 1993. godini stopa totalnog fertiliteta iznosila je: u Austriji 1,51, u Belgiji 1,64, u Danskoj 1,76, u Francuskoj 1,73, u Italiji 1,25, u Njemačkoj 1,42, u Norveškoj 1,88, u Švicarskoj 1,60, itd., a u Hrvatskoj 1,52 (Council of Europe, 1994).

⁴ Vitalni indeks je kvocijent broja umrle dojenčadi i broja živorođene djece u vremenu "t" (pomnožen sa 100).

neonatalnog mortaliteta⁵; (4) visok i rastući udjel staračkog stanovništva (65 i više godina) u ukupnom stanovništvu (koeficijent starosti iznad razine 12%); (5) radi se o zemljama koje su nakon 1965. godine, a naročito tijekom 1970-ih i u prvoj polovici 1980-ih godina postale zemlje imigracije za radnu snagu iz slabije razvijenih, osobito mediteranskih zemalja, među koje spada i Hrvatska. Obilježava ih stoga pozitivan migracijski saldo u vanjskoj migraciji; (6) navedene se zemlje nalaze u posttranzicijskoj etapi razvoja stanovništva, koja je postignuta u uvjetima visokog stupnja ekonomskog razvoja postindustrijske ekonomije i društva. U njima je nacionalni dohodak per capita, kao agregatni pokazatelj razine gospodarskog razvoja, visok. Stoga većina tih zemalja, koje imaju približno istu razinu stope nataliteta, stope totalnog fertiliteta, postotak staračkog u ukupnom stanovništvu i druge navedene pokazatelje demoreprodukcije kao i Hrvatska, ima istovremeno relativno znatno veći nacionalni dohodak per capita;⁶ (7) te zemlje obilježavaju specifične bračne varijable, u okviru kojih znatan udjel, naročito u skandinavskim zemljama, imaju različite izvanbračne zajednice (Singly, 1994), što u Hrvatskoj nije slučaj; (8) norme reprodukcije u većini su tih zemalja niske, što je vezano uz način života i uz vrijednosni sustav s dominacijom individualizma, liberalizma i hedonizma (Lesthaeghe, 1980; Van de Kaa, 1987).

3. Hrvatska je zemlja koja po brojčanoj razini vitalnih stopa ima sličan model prirodnog kretanja stanovništva kao i neke zapadnoeuropske zemlje, jer se, kao i one, nalazi u posttranzicijskoj etapi razvoja stanovništva. Usporedimo li, primjerice, bitne demografske pokazatelje Hrvatske i Austrije u 1990. godini, dakle u godini posljednjog prije Domovinskog rata, pokazuje se sljedeće: stopa nataliteta iznosila je u Hrvatskoj 11,6 promila, stopa mortaliteta 10,9 primila, a stopa prirodnog prirasta stanovništva 0,7 promila. U Austriji je istovre-

meno stopa nataliteta iznosila 11,7 promila, stopa mortaliteta 10,7 promila, a stopa prirasta 1,0 promila. Stopa mortaliteta dojenčadi iznosila je u Hrvatskoj 10,7 umrle dojenčadi na 1.000 živorođenih, dok je u Austriji iznosila 6,5 promila. Istovremeno je Hrvatska imala stopu neto emigracije od (procijenjeno) -1,0 promila, a Austrija stopu neto imigracije od +1,61 promila.

Međutim, Hrvatska je zemlja koja je - s obzirom na *specifične demografske i socio-ekonomske čimbenike* koji su tijekom posljednjih gotovo pola stoljeća uvjetovali ubrzanje smanjivanja nataliteta/fertiliteta u podetapi kasne tranzicije u razvoju stanovništva - u usporedbi sa zapadnoeuropskim zemljama koje pokazuju sličan model prirodnog kretanja stanovništva u znatno nepovoljnijem demografskom položaju. To dolazi do izražaja kako s obzirom na sadašnje demografsko stanje dinamičkih i strukturnih sastavnica razvoja našeg stanovništva tako i s obzirom na perspektive toga razvoja.⁷ Niska brojčana razina stopa nataliteta, fertiliteta i prirodnog prirasta, a početkom 1990-ih godina i prirodnog smanjenja stanovništva, postignuta je u Hrvatskoj u uvjetima relativno znatno slabije ekonomske razvijenosti. Ta razina u Hrvatskoj dakle nije poput iste u zapadnoeuropskim zemljama rezultanta postupnog, smirenog demografskog razvoja, koji se odvijao u uvjetima normalnog, mirnodopskog društva i gospodarskog razvoja te postupnih promjena u normama socio-biološke reprodukcije koje prate takav razvoj. Ekonomsko-socijalna struktura stanovništva Hrvatske, sukladno relativno nižoj razini gospodarskog razvoja i karakteristikama strukture privrede, slabije je razvijena u odnosu na tu strukturu u zapadnoeuropskim zemljama. Hrvatska ima relativno veći udjel poljoprivrednog i seoskog u ukupnom žiteljstvu, prosječno nižu razinu obrazovanja, nižu razinu zdravstvene (preventivne i kurativne) zaštite stanovništva, znatno nižu razinu prosječnog životnog standarda. Norme reprodukcije, koje su u zapadnoeurop-

⁵ Neonatalni mortalitet (ukupni) dijeli se na rani neonatalni mortalitet (tj. mortalitet dojenčadi starih od 0 do 7 dana), na koji djeluju primarno unutrašnji/endogeni uzroci (vezani uz organizam majke, uz nasljedne osobine i sl.), i na kasni neonatalni mortalitet, tj. mortalitet dojenčadi starih od 7 do 28 dana, na koji djeluju vanjski, prvenstveno higijenski, zdravstveni, sanitarni i obrazovni faktori.

⁶ Tako je u Hrvatskoj 1990. godine nacionalni dohodak per capita iznosio oko 4.000 US dolara, dok je iste godine u Austriji, koja je imala gotovo identičnu stopu nataliteta (11,6 promila, a Hrvatska 11,7 promila), bio oko pet puta veći i iznosio je 20.200 US dolara po glavi stanovnika. (Prema: *World Bank Atlas 1994*, New York.)

⁷ Vidjeti podatke u: Council of Europe, 1992, Strasbourg.

skim zemljama odraz novog sustava vrijednosti koje obilježava visokorazvijeno potrošačko društvo, u nas nisu primarna odrednica niskog nataliteta. Stopa mortaliteta dojenčadi u Hrvatskoj je, kako smo naveli, veća nego u zapadnoeuropskim zemljama i iznosi preko 10 promila, dok se u navedenim zemljama kretala između 5 i 8 umrle dojenčadi na 1.000 živorođenih.⁸

Hrvatska je nadalje u svim međupopisnim razdobljima nakon Drugog svjetskog rata imala negativan ukupan migracijski saldo, što znači da je bila zemlja emigracije. Ukupno uzevši, više se ljudi iseljavalo u inozemstvo nego što ih je useljavalo u Hrvatsku. Taj ukupni negativni migracijski saldo rezultat je negativnog salda u vanjskoj migraciji Hrvatske u bivšoj Jugoslaviji, budući da je saldo migracije u međurepubličkim razmjerima za Hrvatsku tada bio pozitivan (zbog velikog doseljavanja iz Bosne i Hercegovine). Dugotrajna emigracija, koja pretežno obuhvaća mlado stanovništvo iz radnosposobne dobi, nepovoljno je djelovala na stopu bračnosti jer se pretežno iseljavalo muško stanovništvo, a time i na stopu nataliteta/fertiliteta i stopu reprodukcije. Stoga iseljavanje iz Hrvatske predstavlja bitan čimbenik koji je dugotrajno, kontinuirano (s manjim oscilacijama u pojedinim razdobljima) i strukturno (prema strukturi žiteljstva koje se iseljavalo), trajno deformirao dobnu strukturu stanovništva i djelovao - uz ostale čimbenike - na smanjivanje nataliteta/fertiliteta. U "starosnom stablu" (starosnoj piramidi) Hrvatske nastala su prema tome već do 1991. godine udubljenja, na koja je, pored utjecaja dvaju svjetskih ratova, djelovalo i iseljavanje mladih ljudi. Budući da se većina iseljavala u dobi 20 do 40 godina, i to od druge polovice 1960-ih, tijekom 1970-ih i u 1980-im godinama, to je bitno narušavalo ne samo reprodukciju radne snage i njezinu strukturu na tržištu rada već je istovremeno smanjilo i demografsko-reprodukcijski potencijal zemlje.

Politika industrijalizacije, koja je poticala dezagrarizaciju i urbanizaciju, u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata povukla je sa sela mlade stanovništvo u gradove. Povećano zapošljavanje žena izvan kućanstva (u tvornica-

ma, uslugama, administraciji i sl.), u uvjetima stalno prisutnog deficita stanova, imalo je također nepovoljan utjecaj na razinu nataliteta (tj. na broj djece u obitelji) i uvjetovalo je, uz ostale faktore, njegovo smanjivanje.

Napokon, i obrambeni rat u kojem se Hrvatska našla 1991/1992. godine i u kojem je imala znatne ljudske gubitke (preko 16.000 ubijenih i nestalih) doveo je do velikih ukupnih i migracijom uvjetovanih strukturnih promjena u našem stanovništvu, naročito u pojedinim okupiranim krajevima Hrvatske, kao i do daljnje kako prirodne tako i ukupne depopulacije (Wertheimer-Baletić, 1995). Rat je, dakle, uz otprije djelujuće varijable niskog nataliteta/fertiliteta i smanjivanja ukupnog porasta stanovništva, znatno pogoršao ukupan demografski razvoj Hrvatske. Stoga je nakon 1991. godine došlo i do smanjenja ukupnog broja stanovništva, tj. do pojave ukupne depopulacije. Ukupno stanovništvo Hrvatske smanjeno je između 1991. i 1993. za oko 10.000, a smanjenje se vjerojatno nastavilo u 1994. i 1995. godini, iako je stopa prirodnog smanjenja stanovništva u tim godinama u odnosu na 1992. i 1993. nešto smanjena. Rat je prema tome pogoršao i promijenio demografsku sliku Hrvatske u svim njenim dinamičkim sastavnicama, kao i u svim njezinim strukturama. Starosna struktura stanovništva kao primarno demografska struktura odnosno kao izravna izvedenica svih komponenti ukupnog kretanja stanovništva (nataliteta/fertiliteta, mortaliteta, imigracije i emigracije) dalje je pogoršana uslijed nastalih ratnih gubitaka u ljudstvu, kao i zbog nepovoljnog utjecaja koji je rat imao na brojčanu razinu i strukturna obilježja svih navedenih komponenti ukupnog kretanja stanovništva. Rat je djelovao ne samo na smanjivanje nataliteta/fertiliteta već i na povećanje specifičnog mortaliteta po dobi (naročito u vojno-obveznim dobnim grupama). On je istovremeno uvjetovao i daljnje povećanje negativnog migracijskog salda, uslijed daljnjeg iseljavanja iz Hrvatske zbog ratnih i gospodarskih nepovoljnih prilika. Rat koji je zahvatio naročito pojedine dijelove Hrvatske i Bosne i Hercegovine doveo je do velikih migracija, napose do prisilne i izbjegličke migracije žiteljstva, što je rezultiralo prognaničkom i izbjegličkom kri-

⁸ U 1992. u Hrvatskoj je stopa mortaliteta dojenčadi iznosila 11,6 promila, dok je istovremeno npr. u Austriji iznosila 6,5 promila, u Belgiji 8,0 promila, u Finskoj 5,2 promila, u Norveškoj 5,8 promila, u Švedskoj 5,4 promila, u Njemačkoj 6,2 promila, u Italiji 6,6 promila itd. (Council of Europe, 1994; *Statistički ljetopis Hrvatske*, 1994.)

zom. Stanovništvo je pod pritiskom rata moralo napustiti zavičaj, pa je ili ostalo u Hrvatskoj, tj. preselilo se u naselja na slobodnom/neokupiranom području Hrvatske, ili se privremeno iselilo u druge europske zemlje, a određen ih se broj iselio u prekomorske zemlje (Australija, Novi Zeland).

4. Za gospodarski i društveni razvoj svake zemlje povećanje broja starog stanovništva, i to u uvjetima nultog ili negativnog rasta stanovništva i smanjivanja brca mladih koji je općenito obilježje posttranzicijske etape, ima brojne nepovoljne implikacije. One su, uz mnoga ostala područja života odnosno ljudske djelatnosti koje tangira porast starog stanovništva, osobito važne za gospodarski i socijalni razvoj, i to zbog specifičnih potreba koje staračko stanovništvo postavlja u brojnim područjima života. Brojčani porast starog stanovništva izravno se odražava prije svega na povećanje izdataka raznih društvenih fondova, kao što su fondovi mirovinskog, zdravstvenog i socijalnog osiguranja (Chesnais, 1987).

Promjene u dobnoj strukturi stanovništva u posttranzicijskoj etapi njegova razvoja bitno obilježava regresivni tip te strukture koji obilježava inverzija dobne piramide. Temeljni demografski proces koji inducira tzv. inverzija dobne strukture stanovništva, a koji je inače karakterističan za posttranzicijsku etapu njegova razvoja, predstavlja smanjivanje broja i udjela mladih, smanjivanje broja i udjela radnog kontingenta stanovništva (uz njegovo starenje) te povećanje broja i udjela starog u ukupnom stanovništvu. Taj je proces u tijeku kako u razvijenim europskim zemljama, tako i u gospodarski znatno slabije razvijenoj, a k tome još ratom stradaloj Hrvatskoj.

Nekoliko relevantnih demografskih podataka o starenju stanovništva Hrvatske, koji slijeđe, govori o opsegu i važnosti tog demografskog procesa za dalji ne samo demografski već i socio-ekonomski razvoj naše Republike. Između 1991. i 2021. godine broj staračkog stanovništva porast će predvidivo za oko 205.450 ili 27,6%. Pri tome se porast nakon 2006. godine intenzivira, jer u staračku dob ulaze povećane generacije rođenih u kompenzacijskom razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Isto-

vremeno će se broj mladih (0-14 godina) smanjiti predvidivo za oko 160.500 ili 17,1%, dok će se broj stanovnika u radnoj dobi života⁹ smanjiti za oko 372.500 ili 11,9%. Udjel starog stanovništva¹⁰ u ukupnom istovremeno će se povećati predvidivo s 15,1% na 20,7%, udjel mladih smanjit će se s 19,5% na 17,4%, a udjel radnog kontingenta smanjit će se predvidivo sa 65,4% na 61,8%. U tom kontekstu valja naglasiti da se i u samom radnom kontingentu stanovništva odvija proces njegova starenja: smanjuje se u ukupnom radnom kontingentu udjel njegova mlađeg dijela (15 - 45 godina), a povećava udjel osoba u starijem dijelu (45 - 64 godina za muškarce i 45 - 59 godina za žene). Napominjemo da se iz starijeg dijela tog kontingenta regrutira znatan broj mladih umirovljenika (invalidske mirovine, mirovine s doku-pom radnog staža i sl.).

Poznato je da se bitno obilježje funkcioniranja mirovinskog osiguranja temelji na načelu generacijske solidarnosti, jer sadašnja radna snaga, svojim doprinosima iz tekućih zarada, alimentira sredstva fonda za mirovinsko i zdravstveno osiguranje potrebnih za staro stanovništvo. Poremećaji koje stvara proces inverzije dobne strukture stanovništva u smislu nastalih promjena u toj strukturi odnosno disproporcija između triju velikih funkcionalnih dob-nih grupa (mladi, radnosposobni, stari) dovodi do ozbiljnih teškoća naročito u funkcioniranju mirovinskog sustava temeljenog na načelu generacijske solidarnosti. Stoga se u mnogim zemljama koje se nalaze u sličnoj demografskoj situaciji kao Hrvatska provode reforme mirovinskog sustava.

Promjene u odnosima između bitnih funkcionalnih dob-nih grupa immanentne posttranzicijskoj etapi u razvoju našeg stanovništva, napose tijekom posljednjega desetljeća, dovele su do sljedećih za demografski i gospodarski razvoj relevantnih promjena u odnosu aktivnog i uzdržavanog stanovništva. Između 1983. i 1993. godine prosječan broj aktivnih osiguranika smanjio se s 1.587 tisuća na 1.405 tisuća ili 11,5%; istovremeno je prosječan broj korisnika mirovina porastao s 471.000 na 732.000 ili 55,4%, dakle pet puta brže (Klanac, 1995). Tako se kvocijent broja aktivnih osiguranika i

⁹ U radnosposobno stanovništvo (radni kontingent) ubraja se muško stanovništvo u dobi 15-64 godine i žensko stanovništvo u dobi 15-59 godina.

¹⁰ U staračko stanovništvo ubraja se muško stanovništvo u dobi 65 godina i više godina i žensko u dobi 60 i više godina.

broja umirovljenika koji je 1983. iznosio 3,4 (broj umirovljenika na jednog aktivnog osiguranika) u 1993. smanjio na 1,9, tj. 44,1%, s tendencijom da se do kraja stoljeća i dalje smanji, a zbog ubrzanja starenja u prva dva desetljeća 21. stoljeća da padne ispod granične razine od 1,0.

Treba uz to napomenuti da tako signifikantan porast broja umirovljenika u Hrvatskoj nije posljedica samo prirodnog, generacijskog odljeva stanovništva iz ekonomski aktivne dobi u staračku dob života, već je u nas taj porast pospješen i jednom specifičnom pojavom. Putem tzv. dokupa radnog staža u prijevremenu mirovinu otišao je znatan broj mladih ljudi i time s jedne strane smanjio ukupnu masu doprinosa za mirovine, a s druge strane djelovao je na povećanje izdataka za mirovine iz fonda mirovinskog osiguranja. Prosječna dob naših umirovljenika (starosnih) u 1993. godini iznosila je oko 55 godina, a onih u invalidskoj mirovini 49 godina. Dobna struktura umirovljenika u 1993. godini pokazuje da je od njihovog ukupnog broja 21,1% bilo u dobi do 54 godine, 67,6% u dobi 55 - 74 godine, a 11,3% u dobi 75 i više godina (Klanac, 1995). Prema tome, naši su umirovljenici relativno "mlada" populacija, što je uvjetovano primarno socio-zdravstvenim i eksternim faktorima te potencira već postojeću dramatičnu demografsku situaciju koju je proizvela inverzija dobne strukture, a koja je uvjetovana dugoročnim, endogenim demografskim trendovima - dugoročnim smanjivanjem nataliteta/fertiliteta zajedno s dugotrajno nepovoljnom migracijskom bilancom Hrvatske.

Usljed svih tih činjenica i čimbenika, demografske perspektive Hrvatske nisu povoljne i znatno su nepovoljnije nego te perspektive u navedenim zapadnoeuropskim zemljama koje imaju sličan model prirodnog kretanja stanovništva, kako u pogledu ukupnog porasta stanovništva, prirodnog prirasta/smanjenja i migracijskog salda, tako i socio-ekonomskih implikacija starenja stanovništva. To osobito dolazi do izražaja ako se veličina navedenih demografskih problema Hrvatske stavi u kontekst stvarne razine gospodarskog razvoja, aktualnih potreba obnove ratom razrušenih naselja i privrednih objekata, postojećih potreba socijalne skrbi za invalide Domovinskog rata, za obitelji a napose za djecu poginulih branitelja u Domovinskom ratu itd., te aktualnim demografskim trendovima uvjetovanih potre-

ba rastućih sredstava za mirovine, zdravstvenu zaštitu i socijalnu skrb staračkog stanovništva.

5. Dugoročni kvantitativni cilj stimulativne populacijske politike, tj. povećanje stope ukupnog porasta stanovništva, treba u Hrvatskoj, s obzirom na specifičnosti demografskog razvoja, postići putem povećanja stope prirodnog prirasta stanovništva (povećanjem nataliteta/fertiliteta uz istovremeno smanjivanje mortaliteta, napose dojenčadi) i postignućem pozitivnog migracijskog salda (povećanjem doseljavanja uz istovremeno smanjenje iseljavanja). To je moguće postići stimulativnom populacijskom politikom u uvjetima odgovarajućeg gospodarskog razvoja koji bi djelovao povoljno na sve komponente ukupnog kretanja stanovništva odnosno na njegove parcijalne procese - prirodno i mehaničko kretanje stanovništva. Valja međutim imati na umu da takva kvantitativna stimulativna populacijska politika, u području obiju sastavnica ukupnog porasta stanovništva, ima dugoročno pozitivan demografski učinak, kako agregatno tako i strukturno. Takva populacijska politika, naime, pored svog krajnjeg kvantitativnog učinka, tj. postignuća određene stope porasta stanovništva, djeluje i na promjene u odnosima između navedenih velikih funkcionalnih dobnih grupa. To se ogleda u postupnom povećanju udjela mladog u ukupnom stanovništvu, u usporavanju procesa starenja stanovništva u radno sposobnoj dobi (radnog kontingenta) i u usporavanju procesa starenja ukupnog stanovništva. S obzirom na demografsku zakonitost postupnosti promjena u dobnj strukturi stanovništva koje su rezultanta promjena u natalitetu i mortalitetu, intenzitet promjena u odnosima između navedenih velikih dobnih grupa (mladog, radnosposobnog i starog stanovništva) ovisit će o intenzitetu povećanja stope prirodnog prirasta stanovništva i stope pozitivne neto migracije/pozitivnog migracijskog salda. Stimulativna populacijska politika na taj način nema samo kvantitativni učinak, već i strukturni, pridonoseći smanjenju u disproporciji između dobnih grupa mladih, radne snage i starog stanovništva. Ta politika prema tome, uz ostalo, djeluje na dugoročno povećanje udjela reprodukcije baze populacije (0 - 14 godina) i na povećanje priljeva novih mladih generacija u radnu dob. Time uvjetuje i pomlađivanje radne snage, što relativno usporava starenje radne snage i ukupnog stanovništva te stvara povoljniji omjer između broja aktivnih osiguranika i umirovljenika. Efekte stimulativne populacijske politike u Hrvatskoj za demografski i go-

spodarski razvoj valja, prema tome, sagledati ne samo u kvantitativnom već i u strukturnom aspektu.

Činjenica je da se sustavna populacijska politika u užem smislu, tj. politika u području nataliteta, ili šire - politika prema obitelji, kod nas još ne provodi. Nacionalni program demografskog razvitka Republike Hrvatske jest dokument koji je Sabor prihvatio početkom ove godine (na sjednici 8. siječnja 1996). On sadrži program ukupne populacijske politike, u domeni nataliteta i u domeni migracije, ali potrebne mjere još nisu zaživjele. Početkom ove godine donesena su doduše dva zakona relevantna za pomoć obitelji u pogledu rađanja i odgoja djece (Zakon o radu i Zakon o porodnom dopustu majki koje obavljaju samostalno zanimanje i nezaposlenih majki). U tijeku je priprema još dva za to područje važna zakona (Zakona o dječjem doplatku i Zakona o statusu majke odgojiteljice). Međutim, sustavna, stimulativna populacijska politika u užem smislu, koja bi se temeljila na koordiniranom sustavu mjera i akcija, još se ne provodi. Pojedine mjere koje su u tijeku (npr. mjere vezane uz porodni dopust) ne mogu, same za sebe - bar ne u kratkom roku - dati potrebne/očekivane rezultate u domeni prirodnog kretanja, preciznije u domeni nataliteta/fertiliteta. Donošenje zakona koji pojedinim mjerama djeluju u smjeru poboljšanja uvjeta za povećanje broja djece u obitelji svakako stvara pozitivnu klimu, klimu optimizma, ali tek u uvjetima gospodarskog napretka. Jer populacijska je politika, s ekonomske strane gledano, skupa politika, iako nema skupih ulaganja kada je u pitanju, kako ističe T.W. Schultz, "ulaganje u ljude".

LITERATURA

- Chesnais, J. C. (1987), Population Trends in the European Community, 1960-1968., *European Journal of Population*, No. 3-4/1987.
- Council of Europe, (1992), *Recent Demographic Developments in Europe and North America*, Strasbourg
- Council of Europe (1994), *Recent Demographic Developments in Europe*, Strasbourg
- Eurostat (1995), *Demographic Statistics 1995*, Office for Official Publication of the European Communities, Luxembourg
- Holzmann, R., (1987), Ageing and Social Security Costs, *European Journal of Population*, No. 3-4/1987.
- Klanac, L. (1995), *Demografsko starenje i sustav mirovinskog osiguranja u Hrvatskoj*, referat, Znanstveni skup Demografska kretanja u Hrvatskoj u drugoj polovici XX. stoljeća, HAZU, lipanj 1995.
- Lesthaeghe, R. (1980), On the Social Control of Human Reproduction, *Population and Development Review*, No. 4/1980, New York.
- Van de Kaa, D. (1987), Europe's Second Demographic Transition, *Population Bulletin* No. 1/1987, Washington, D.C.

Prema tome, pojedinačne mjere adekvatne populacijske politike u području prirodnog kretanja stanovništva koje se provode *nedostatne* su u odnosu na snagu inercije koju imaju postojeći, dugotrajno nepovoljni demografski trendovi i procesi u Hrvatskoj. Ti procesi traju i dalje, unatoč tome što se mogu nazrijeti prvi znaci demografskog oporavka u 1993. i u 1994. u odnosu na 1992. u području prirodnog kretanja (tj. smanjivanje stope prirodnog pada i njezino tendiranje prema nultoj stopi). Napominjemo, međutim, da je još u 1994. i 1995. godini u nas zabilježeno prirodno smanjenje stanovništva. Znači da još nije postignuta niti razina prirodne ravnoteže vitalnih stopa, odnosno još uvijek nije dostignuta niti nulta stopa u prirodnom kretanju, pa smo još daleko od razine te stope prije 1991. godine (u 1990. ta je stopa bila pozitivna i iznosila je 0,7 promila).

Praksa zemalja koje su provodile stimulativnu populacijsku politiku pokazuje da tek kompleks međusobno koordiniranih mjera populacijske politike koje se ostvaruju sustavno i kontinuirano daje dugoročno dobre rezultate. Te se mjere provode preko posebnih politika, tj. politika u svim relevantnim područjima društvenog života odnosno ljudske djelatnosti, a usmjerene su zajednički na stvaranje povoljnih uvjeta za život obitelji, napose za blagostanje djece. Djelujući u smjeru povećanja nataliteta/fertiliteta, te mjere izravno uvjetuju povećanje broja mladih u dobi do 14 godina, dakle podmladuju dobnu strukturu stanovništva. Taj je strukturni učinak stimulativne populacijske politike osobito važan za njezin krajnji demografski učinak i za socio-ekonomske implikacije te politike.

Singly, F. (1994), *Sociologie de la famille contemporaine*, Nathan Université

Wertheimer-Baletić, A. (1995), *Demoreprodukcijski procesi u Hrvatskoj*, referat, Znanstveni skup De-

mografska kretanja u Hrvatskoj u drugoj polovici XX. stoljeća, HAZU, Zagreb, lipanj 1995.

The World Bank, *World Bank Atlas 1994*, Washington D.C.

Summary

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF CROATIA AND ITS SOCIAL AND ECONOMIC IMPLICATIONS

Alica Wertheimer-Baletić

In this paper, the author analyzes the characteristics of the post-transitional phase in the development of the population of Croatia, based on the demographic and statistical criterion of achieving a certain numerical level of the birth-rate, mortality rate, increase in population and other indexes of the population reproduction which differs according to the level of the economic development. The given data show that at the end of the 1980's, Croatia had a similar numerical level of these indexes as other West-European countries but that there were differences in the economic development and in other demographic and social determinations of the population reproduction. The autor points to the differences in the demographic perspectives of Croatia and the above mentioned countries, caused by the actual economic and social conditions and specific factors that have had an impact on the process of democratic transition in the area of birth-rate/fertility (a long-lasting emigration being of primary value). Various economic implications of the changes in the age structure of the population and particularly the process of ageing itself are also given. It is a demographic process that in the posttransitional countries has caused a change in the age structure, as well as in relation to the number of active beneficiaries and pensioners. In the countries with a different level of economic development and with different social norms of the population reproduction, for example the West-European countries on the one band and Croatia on the other, this demographic process creates significant differences, particularly with regard to the possibilities of satisfying the increased resources needed for the satisfaction of the fast increasing numbers of elderly.